

I N F O R M A C J A A R C H I W A L N A

BOLESŁAW WOSZCZYŃSKI

ARCHIWALIA OBRAZUJĄCE STOSUNKI POLSKI Z KRAJAMI NADBAŁTYCKIMI 1918 - 1939

Rozwój badań historycznych związanych z problematyką okresu międzywojennego wymaga przygotowania bazy źródłowej. Dużą pomocą w przyspieszeniu poszukiwań archiwalnych są informacje o zawartości poszczególnych zespołów akt. Ponadto przy pracach badawczych odpowiednią rolę spełniają artykuły, w których można znaleźć wskazówki umożliwiające odszukanie źródeł przechowywanych w poszczególnych archiwach.

Niniejsza informacja ma na celu omówienie akt z lat 1918-1939, związanych z problematyką stosunków Polski z Litwą, Łotwą i Estonią, które przechowuje Centralne Archiwum Wojskowe. Stwierdzić należy, że wśród źródeł wojskowych niejednokrotnie natrafić można na interesującą problematykę. Jednak daje się zauważyć luka w materiale archiwalnym, spowodowana przede wszystkim wojną. Wówczas to wiele akt uległo zniszczeniu; to co się zachowało, nie zawsze w pełni zaspokoić może dociekania badacza. Ponadto w przekazach źródłowych okresu międzywojennego nie wszystkie lata są odpowiednio reprezentowane, co szczególnie uwypukla się przy opracowywaniu poruszonego na wstępie problemu.

*

Sprawy stosunków polsko-litewskich znajdują swoje odbicie wśród akt wojskowych. Stosunkowo pełniej reprezentowana jest dokumentacja powstała w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. W zespołach akt przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym występują materiały wiążące się z problematyką polityczną. Na uwagę zasługują w tym względzie przede wszystkim komunikaty i raporty Oddziału II Sztabu Generalnego oraz materiał zgromadzony w zespole Wojskowego Biura Historycznego. Źródła te nie wy-

czerpują wszystkich spraw, w dużym jednak stopniu uzupełniają omówione zagadnienia¹.

Wspomnieć należy między innymi o raporcie z lutego 1919 r. omawiającym spotkanie przedstawicieli rządu litewskiego z polskimi ugrupowaniami na Litwie celem uzgodnienia stanowisk i utworzenia gabinetu. Wówczas to Litwini żądali uznania państwa litewskiego ze stolicą w Wilnie. Polacy, jako warunek porozumienia, wysunęli ustanowienie związku państwowego z Polską². Inny dokument zawiera informacje z rozmów, jakie w kwietniu 1919 r. zostały przeprowadzone z delegacją litewską w Paryżu. Wówczas to zażądano ze strony litewskiej uznania Litwy oraz proponowano uzgodnienie wspólnej akcji przeciwko Republice Radzieckiej Litwy i Białorusi³.

W raportach i komunikatach odnoszących się do zagadnień politycznych wiele miejsca poświęcono sprawom samego Wilna. Ważnym źródłem jest notatka delegata Ministerstwa Spraw Zagranicznych na konferencję w Departamencie Ziemi Wschodnich, w której stwierdza się, że „układ z rządem litewskim nie może być zawarty przed akcją wojskową”⁴. Raporty Oddziału II informują również o sytuacji politycznej, jaka ukształtowała się już po zajęciu Wilna. Między innymi raport informacyjny z dnia 28 V 1919 r. w części omawiającej sprawę Litwy i Białorusi zawiera następujące stwierdzenie: „sfery rządowe są na ogół wrogo pod względem Polaków usposobione — uważają ich za najeźdźców i o żadnym porozumieniu słyszeć nie chcą, dopóki nie zostanie im zwrócone Wilno i uznana Litwa w granicach odpowiadających ich aspiracjom... Stosunki polsko-litewskie są złe”⁵.

Inne źródła wspominają o wpływie Anglii na sprawy litewskie. Zacheował się meldunek informujący o przybyciu 21 oficerów angielskich, którzy wstąpili w charakterze instruktorów do wojska litewskiego⁶. Zainteresować może też pismo naczelnego wodza do dowódcy frontu litew-

¹ Źródła do zagadnień politycznych najpełniej zostały wykorzystane w pracy ogłoszonej drukiem przez P. Łossowskiego *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918 - 1920*, Warszawa 1966.

² „Pro memoria” — raport w sprawie litewskiej z dnia 12 II 1919 r., CAW, Sztab Główny — Oddział II, t. 136 (dalej O. II).

³ Raport L. Wasilewskiego przesłany na ręce Piłsudskiego 3 IV 1919 r., CAW, Wojskowe Biuro Historyczne, t. 589 (dalej WBH). Szczegółowe omówienie tego zagadnienia: Łossowski, *op. cit.*, s. 75.

⁴ CAW, Teki Laudańskiego, t. 440.12.2, k. 273 (notatka z dnia 9 IV 1919 r. zachowała się w formie odpisu).

⁵ CAW, O. II, t. 135.

⁶ CAW, Akta litewskie, t. 250.1.4. Fakt ten, łączący się z uznaniem przez Anglię Litwy, co nastąpiło 25 IX 1919 r., poważnie zaniepokoił stronę polską. Por. Łossowski, *op. cit.*, s. 174. O stosunku Anglii oraz Francji do konfliktu pol-

sko-białoruskiego, w którym stwierdza się, że żądania Litwinów wraz ze stanowiskiem Anglików uważać należy za zwykły szantaż. Stanowcze i zimne stawianie sprawy może ich uspokoić. W zakończeniu podkreśla, że „politycznie jest rzeczą pożądaną, abyśmy nie byli stroną zaczepiającą”. Zachowały się również notatki sugerujące ewentualne uznanie rządu Taryby dla uniknięcia fatalnych skutków przewlekającego się stanu wojennego, chociaż wręcz stwierdzono, że byłoby to „klęską polityczną, konsekwencje której zaważyłyby na naszej przyszłości”. Sfery wojskowe (głównie Sztab Generalny) uważały za możliwe rozwiązanie kwestii litewskiej jednak tylko „pochodem na Kowno”⁷.

Problematyka polityczna znalazła swoje odbicie w różnych instrukcjach i komunikatach. W CAW znajduje się specjalna instrukcja dla pełnomocnika wojskowego na konferencję w Kownie. Została w niej sprecyzowana potrzeba wciągnięcia Litwy do konwencji wojskowej „skierowanej przeciwko bolszewikom”. Ponadto na uwagę zasługują poufne wytyczne Sztabu Generalnego dla delegacji wojskowej na rokowania z Litwinami w Kalwarii oraz raporty i depeche z listopada 1920 r. omawiające sposób przeprowadzenia plebiscytu na zajętych ziemiach litewskich⁸.

Grupa akt z okresu późniejszego zawiera informacje o sytuacji polityczno-społecznej Litwy Kowieńskiej. Wśród nich wymienić należy raporty prasowe, które informują o problemach wewnętrznych, działalności poszczególnych ugrupowań oraz różnych tarcjach pomiędzy partiami politycznymi. Inne komunikaty Oddziału II donosiły o działalności sfer rządowych. Meldunki wywiadowcze natomiast zapoznawały z problematyką społeczno-gospodarczą i polityczną oraz działalnością zagraniczną rządu kowieńskiego⁹.

Sprawy związane z działaniami bojowymi pomiędzy Polską a Litwą również znalazły swoje odbicie w zasobach wojskowych. Pojedyncze źró-

ska-litewskiego w memoriale Szymona Askenazego i raporcie kpt. Morstina (Teki Laudańskiego, t. 440.12.6 i 7).

⁷ Pismo Józefa Piłsudskiego do gen. Stanisława Szeptyckiego z dnia 19 I 1920 r., CAW, WBH, t. 757. Notatka w sprawie stosunków polsko-litewskich z 30 I 1920 r. opracowana przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich, CAW, O. II, t. 85. Zachowały się również informacje o antypolskich nastrojach w Wilnie, tamże. Pismo zastępcy szefa Szt. Gen. płka M. Kulińskiego z dnia 5 V 1920 r., CAW, O. II, t. 148.

⁸ Instrukcja na rokowania w Kownie, CAW, O. II, t. 136. Problem ten szczegółowo omawia Ł o s s o w s k i, *op. cit.*, s. 223. Wytyczne na rokowania w Kalwarii, tamże. O tej konferencji, która zakończyła się fiaskiem, wspomina rtm. Romer w raporcie pt. „Wrażenia ogólne”, tamże. Problem plebiscytu — CAW, O. II, t. 136.

⁹ Meldunki, komunikaty i raporty informacyjne, CAW, O. II, t. 147, oraz O. I — Wydział mob., t. 67.

dła informują o wyprawie wileńskiej 1919 r.¹⁰ Pełniejszy obraz zaistniałej sytuacji wojskowej dają archiwalia z 1920 r. Meldunki jednostek wojskowych donosiły o ustawicznych utarczkach pomiędzy oddziałami litewskimi i polskimi. W styczniu miały miejsce napady na posterunki polskie. Jak wykazują akta, napięta sytuacja spowodowała, że szef Sztabu Generalnego w depeszy do Ministerstwa Spraw Zagranicznych ostrzegł, iż w razie dalszych konfliktów użyta będzie w stosunku do Litwinów presja wojenna¹¹.

Na uwagę badacza zasługują meldunki Oddziału II z kwietnia 1920 r. informujące o ruchach wojsk litewskich na linii demarkacyjnej oraz raporty z lipca tegoż roku donoszące o próbach podjęcia przez nie uderzenia¹². Ponadto w pojedynczych przekazach źródłowych znalazły swoje odbicie działania na Suwalszczyźnie. Zainteresować mogą również odezwy litewskich władz wojskowych wzywające ludność do stawiania oporu i wstępowania do wojska, aby wziąć udział w walce przeciwko tym, „którzy chcą ziemię litewską objąć w swoje panowanie”. Inne pisma ulotne nawoływały do tworzenia oddziałów partyzanckich¹³.

Problematyka wojskowa występuje w aktach wytworzonych przez jednostki wchodzące w skład 1, 19 i 29 dywizji piechoty. Wśród archiwaliów informujących o tych zagadnieniach znajdują się też akta dowództw okręgów etapowych Wilno oraz Mołodeczno. Są to przede wszystkim komunikaty i meldunki informacyjne, rozkazy oraz materiały sprawozdawcze. Występują również pojedyncze raporty donoszące o nastrojach rewolucyjnych wśród wojsk własnych i litewskich oraz rozpowszechnianiu w szeregach żołnierskich odezw Komunistycznej Partii Litwy i Białorusi.

Zachowane w stanie fragmentarycznym akta dotyczą wyprawy Żeligowskiego na Wilno w październiku 1920 r. Źródła archiwalne do tego problemu występują w kilku zespołach. Przede wszystkim grupa raportów i komunikatów Oddziału II informuje o tych wydarzeniach. Sytuację po opanowaniu Wilna omawiają meldunki tygodniowe oraz raporty mie-

¹⁰ Na uwagę zasługuje zespół akt dywizji litewsko-białoruskiej.

¹¹ Depesza gen. St. Hallera z dnia 15 I 1920 r., CAW, Teki Laudańskiego, t. 440.12.4 (odpis).

¹² CAW, O. II, t. 136. Problem przygotowań oddziałów litewskich do uderzenia porusza rozkaz gen. Nastopka nakazujący zajęcie linii Focha, a następnie wkroczenia do Wilna przed oddziałami radzieckimi. Por. CAW, t. 250.1.41. Szczegółowe omówienie: Ł o s o w s k i, *op. cit.*, s. 213.

¹³ Komunikaty o sytuacji wojskowej na Suwalszczyźnie, CAW, O. II, t. 136. Ulotki i odezwy litewskie (W tłumaczeniu na język polski) z października 1920 r., CAW, O. II, t. 21 i 85. W raporcie tygodniowym z listopada 1920 r. donoszono, że oddziały partyzanckie tworzą się prawie we wszystkich wioskach zajętych przez Polaków (O. II, t. 21).

siężne dowództwa 1 korpusu wojsk Litwy Środkowej. Nastroje wśród ludności przedstawione zostały w zachowanych komunikatach sytuacyjnych, w których też wiele wzmianek o dezercji z oddziałów wojskowych¹⁴.

Na uwagę badacza zasługują ponadto: referat omawiający sytuację wojskową na terenie Litwy Środkowej (grudzień 1920 r.), szkic dyslokacyjny oddziałów wojskowych (maj 1921 r.), zestawienie faktów dotyczących konfliktu polsko-litewskiego w okresie od 28 VIII do 9 XII 1920 r. oraz dziennik operacyjny 2 armii polskiej (kwiecień-maj 1921 r.)¹⁵.

Z problematyką Litwy Środkowej wiążą się dokumenty wytworzone przez Dowództwo Okręgu Korpusu nr 3 — Grodno¹⁶. Zainteresować mogą przede wszystkim mapy z naniesioną sytuacją. Jedna z nich obrazuje teren okręgu z podziałem na powiaty oraz gminy i równocześnie podaje ilościowy stan ludności z 1938 r. Kolejna mapa przedstawia już tylko statystykę ludności miejskiej z tego okresu (Polacy, Białorusini, Litwini, Rosjanie, Niemcy, Żydzi). Wreszcie interesująca jest mapa terenu DOK 3, zawierająca dyslokację komórek organizacji komunistycznej (komitety okręgowe, rejonowe i miejskie)¹⁷.

Omawiając archiwalia do zagadnień stosunków polsko-litewskich należy jeszcze wymienić źródła prasowe. W Centralnym Archiwum Wojskowym zachowało się kilka pism ukazujących się na Litwie w latach 1918 - - 1919. Występują one w mniejszym lub większym komplecie, w językach litewskim, rosyjskim i polskim, jako pisma władz centralnych Komunistycznej Partii Litwy i Białorusi („Kommunist”, „Zwiezda”, „Komunistas” — organ WKP(b), sekcja litewska, „Pochodnia”)¹⁸.

*

Stosunki polsko-litewskie w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. obracały się wokół spraw natury wojskowo-politycznej. Przede wszystkim wywierały na nie wpływ władze wojskowe szczebla najwyższego. Znalazło to też swoje odzwierciedlenie w archiwaliach.

Ogólnie zachowane w CAW akta dotyczą: sytuacji wojskowej i wspólnego działania w okresie 1919 - 1920, zagadnień politycznych, wymiany uzbrojenia i manewrów.

¹⁴ CAW, O. II, t. 22, 68, 136 i 148; Teki Laudańskiego, t. 440.12.7; O. I — Szeff, t. 4.

¹⁵ CAW, Biuro Ścisłej Rady Wojennej, Oddział III-a, t. 1 i 2.

¹⁶ DOK nr 3 obejmowało teren dość rozległy: Suwałki — Augustów — Białystok — Wilno — Lida — Mołodeczno z centrum w Grodnie.

¹⁷ CAW, Dowództwo Okręgu Korpusu, nr 3, t. 1.

¹⁸ CAW, 243.6.28 - 32 i 38 oraz 243.6.61.

Największa grupa przekazów źródłowych wiąże się z problematyką polityczno-wojskową lat 1919 - 1920. Rozkazy, meldunki władz naczelných oraz dowództw jednostek wojskowych podnoszą przede wszystkim problem wspólnego działania przeciwko Armii Czerwonej. Z tym zagadnieniem związane są również odpowiednie porozumienia zawarte pomiędzy stronami reprezentującymi władze wojskowe. Wymienić należy kilka interesujących źródeł archiwalnych dostępnych do badań.

Uwzględniając chronologię wydarzeń, na uwagę zasługuje rozkaz Sztabu Generalnego z listopada 1919 r. w sprawie wspólnej operacji ofensywnej w rejonie Dźwińska, której celem było uzyskanie bezpośredniego połączenia z Łotyszami. Wkrótce opracowany został wstępny plan działania, ujmujący m. in. następujące zagadnienia: podział operacji, zadania dla grup, ich wyposażenie i uzbrojenie. Plan określał, że w razie ataku litewskiego na Dźwińsk lub też jawnych przygotowań do takiej akcji „należy pod pozorem ostrzeliwania linii bolszewickiej skierować ogień artylerii na Dźwinę, tak aby Litwinom uniemożliwić przejście przez rzekę”¹⁹. Inny dokument informuje o przygotowaniach bojowych partnera oraz o stanie liczebnym jego siły zbrojnej (25 000 bagnetów, 10 baterii dział 40 mm, 2 pociągi pancerne)²⁰. Dalej występuje rozkaz dowódcy grupy operacyjnej gen. Śmigłego, omawiający sytuację w armii łotewskiej oraz określający szczegóły przygotowań do ofensywy. I wreszcie na uwagę zasługuje sama umowa zawarta między Naczelnym Dowództwem WP a Naczelnym Dowództwem Wojsk Łotewskich w sprawie wspólnej zaczepnej akcji bojowej przeciw Armii Czerwonej²¹.

Po odniesieniu sukcesów władze wojskowe podjęły decyzję o podpisaniu nowej umowy dla kontynuowania wspólnej operacji. Podpisany w Rydze 16 I 1920 r. dokument regulował: dalszy tryb postępowania przy rozstrzyganiu zadań bojowych, stan siły zbrojnej, dowództwo²² oraz postępowanie z materiałem zdobycznym. Wszystkie sprawy wynikające z podpisanych umów kończy wreszcie dyspozycja nr 15 dowódcy 3 DP z 16 IV 1920 r. Dowództwo informuje o tym, że Naczelne Dowództwo łot-

¹⁹ Naczelne Dowództwo WP opracowało też instrukcję dla jednostek, dotyczącą operacji Dźwińsk, która oficjalnie otrzymała nazwę „Zima”. Termin jej rozpoczęcia początkowo wyznaczono na 15 XII 1919 r. CAW, WBH, t. 756 i 757 oraz 250.1.41.

²⁰ Pismo oficera łącznikowego NDWP w Rydze do Oddziału III w sprawie przygotowań ofensywy polsko-łotewskiej, 12 XII 1919 r. CAW, WBH, t. 756.

²¹ Rozkaz operacyjny nr 9 z dnia 22 XII 1919 r. i umowa z 30 XII 1919, CAW, WBH, t. 756.

²² Wspólne dowództwo, na czele którego stał gen. Śmigły, obowiązywało do marca 1920. Następnie ukazał się rozkaz o przekazaniu zajętego odcinka Łotyszom i przejścia oddziałów łotewskich pod własne dowództwo. Por. CAW, WBH, t. 757 (umowy i rozkazy władz naczelných).

tewskie podpisało odpowiednie porozumienie, w myśl którego jednostki polskie są gośćmi na ziemiach sprzymierzonego państwa łotewskiego. Rząd łotewski przestał być zobowiązany do świadczeń dla WP, możliwe są tylko dobrowolne zakupy. Wojska polskie do 21 kwietnia oczyszczą prawy brzeg Dźwiny. W Dźwińsku pozostaje Polska Komisja Likwidacyjna aż do ukończenia ewakuacji szpitali²³.

Problematyka polityczna 1920 r. sygnalizowana jest w raporcie kpt. Myszkowskiego z Rygi, w którym stwierdza się, że Łotwa, „choć moralnie popiera Litwinów w ich walce przeciwko Żeligowskiemu, to jednak w tej sprawie ogólnie zachowuje neutralne stanowisko, chcąc w pełni być w zgodzie z postanowieniem utrzymania dobrych stosunków z Polską”²⁴.

Sprawy polityczne lat późniejszych mają swoje odbicie w interesującym dokumencie, mianowicie w protokole dotyczącym delimitacji granicy polsko-łotewskiej. Załącznikiem do protokołu jest referat opracowany przez Oddział IV Sztabu Głównego, w którym proponuje się, aby strona wojskowa nie wysuwała żadnych zmian i uwag do tego dokumentu²⁵.

Również, jak i z innymi krajami bałtyckimi, prowadzona była wymiana broni. Zagadnienie to występuje szczególnie w aktach z 1927 i 1939 r. W CAW zachowała się korespondencja w tej sprawie. I tak na uwagę zasługuje pismo Departamentu Uzbrojenia informujące o dokonanej wymianie uzbrojenia (broń i amunicja)²⁶. W innym *attaché* wojskowy w Rydze informuje o zgłoszeniach łotewskich na nowe dostawy uzbrojenia z Polski. Szczególne zainteresowanie przejawiano haubicami 100 mm.

Badacza może też zainteresować sprawozdanie *attaché* wojskowego z manewrów armii łotewskiej, które przeprowadzono w pierwszej połowie września 1938 r. Jak się w nim stwierdza, nie wszystkie elementy sprawdzianu sprawności siły zbrojnej wypadły zadowalająco. W zasadzie nie zaprezentowano nic nowego z uzbrojenia, co mogłoby zainteresować stronę polską²⁷.

*

Zagadnienia stosunków polsko-estońskich są bardzo słabo reprezentowane w aktach wojskowych. W zasadzie brak informacji o spr-

²³ Tamże.

²⁴ Raport z dnia 19 XI 1920 r. CAW, Teki Laudańskiego, t. 440.12.7. Problem omawia Łossowski, *op. cit.*, s. 333.

²⁵ Protokół z dnia 23 II 1933 r. oraz referat z 6 IV 1933 r. CAW, Sztab Główny — Oddział IV, t. 157.

²⁶ Pismo z dnia 22 IX 1927 r. CAW, Sztab Główny, Oddział I — Kancelaria, t. 17.

²⁷ Sprawozdanie przesłano na ręce szefa Sztabu Głównego poprzez Oddział II, CAW, Sztab Główny, Oddział I — Szef, t. 116.

wach polityczno-gospodarczych czy społecznych. W komunikatach Oddziału II omawiających wydarzenia międzynarodowe czasami przewijają się informacje o sytuacji w Estonii oraz o kontaktach polsko-estońskich. Są to jednak bardzo fragmentaryczne wiadomości.

Z tego, co zasługuje na uwagę badacza, wymienić można jedynie sprawy związane z szeroko rozwiniętą wymianą broni pomiędzy Polską a Estonią. Zachowało się w CAW pismo, w którym attaché wojskowy w Tallinnie informuje o gotowości strony estońskiej do wymiany karabinów ręcznych²⁸. Z tą sprawą związany jest protokół konferencji Komisji wymiany materiałów wojennych między Polską a Estonią, podpisany w lutym 1929 r. Określone zostały w nim warunki techniczne materiału przeznaczonego do wymiany. Sprecyzowano też sposób dokonywania rozliczeń oraz stan ilościowy uzbrojenia wymiennego. Protokół ten (wraz z załącznikami — 35 stron maszynopisu) miał charakter umowy wymiennej między władzami wojskowymi Polski i Estonii²⁹. Zakończeniem tego zagadnienia jest protokół ostatecznego rozrachunku pomiędzy Polską a Estonią, z którego wynika, że w maju 1930 r. wbrew podpisanym porozumieniom nie zostały jeszcze definitywnie uregulowane należności dla Polski³⁰.

* *
*

Informując o archiwaliach wojskowych do stosunków Polski z krajami nadbałtyckimi 1918 - 1939, raz jeszcze należy stwierdzić, że zasób aktowy do tego zagadnienia jest poważnie rozproszony. Brak zwartych zespołów, które by zawierały jednolity materiał źródłowy. Najwięcej akt do interesującego zagadnienia znajdzie badacz w takich zespołach jak: Naczelne Dowództwo WP (O. I, III i częściowo IV), Sztab Generalny i Główny (szczególnie O. I, II), Wojskowe Biuro Historyczne (dział Wojny Polskiej — odpisy akt), kolekcje (przede wszystkim Teki Laudańskiego). Na uwagę zasługuje też grupa komunikatów informacyjnych zagranicznych, wydawanych przez Oddział II Sztabu MSWojsk. w okresie 1920 - 1921. Zawierają one dane o sytuacji politycznej, gospodarczej i spo-

²⁸ Pismo z dnia 15 VII 1927 r. oraz korespondencja z września 1928 r., CAW, Sztab Główny, Oddział I — Kancelaria, t. 17 i 27.

²⁹ Strona polska zobowiązała się przekazać uzbrojenie na sumę 176 986 dol., strona estońska — 177 563 dol. Protokół konferencji odbytej w Tallinie 15 - 20 II 1929 r., CAW, Sztab Główny, Oddział I — Kancelaria, t. 42.

³⁰ Estonia dłużna była jeszcze 13 748 dol., ponieważ nie dostarczyła umownej ilości materiału wymiennego. Protokół konferencji odbytej w Warszawie w dniu 11 II 1930 r. Tamże, t. 45.

łecznej w krajach sąsiednich oraz przegląd ważniejszych wydarzeń na świecie.

Wspomnieć można też o aktach wytworzonych przez jednostki wojskowe stacjonujące w okresie międzywojennym na terenie Okręgu Korpusu Grodno (m. in. 1, 19 i 29 DP). W pojedynczych wypadkach zachowane w tych zespołach akta informują o sytuacji na terenie dyslokacji do wiosny 1939 r. (np. 19 DP). Niektóre przekazy źródłowe CAW przechowywane w poszczególnych zespołach archiwalnych zostały ogłoszone drukiem³¹.

³¹ Por.: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, szczególnie t. I, Warszawa 1962, t. II, Warszawa 1961.